

Ihmisyys, toimijuus ja poliittinen historia

Poliittisessa historiassa rakenteiden ymmärrys edellyttää ihmisyyden ja toimijuuden ymmärrystä, miksi-kysymysten etsintää ja niihin vastaamista. Siinä ovat avuksi uteliaisuus, kylmäpäisyys ja empatia.

Ville Soimetsä | 2.11.2020

<https://blogit.utu.fi/poliittinenhistoria/2020/11/02/ihmisyys-toimijuus-ja-poliittinen-historia/>

Poliittisen historian tutkijat tarkastelevat mielellään yhteiskunnallista valtaa. Jos vallan rakenteiden kehitystä halutaan ymmärtää, on arvioitava vallan haltijoiden ja tavoittelijoiden sekä vallankäytön toimeenpanijoiden ja kohteiden tekoja ja pyrkimyksiä. Valtasuhteiden tarkastelu kuitenkin edellyttää tutkijalta myös kykyä katsella niiden lävitse ja ympärille. Jos tutkimuskohteita ei hahmoteta riittävän kokonaisvaltaisesti, ei mittakaavaa saada kohdilleen.

Toivon, että kirjoitukseni voisi inspiroida erityisesti pro graduaan aloittavia opiskelijoita. Gradun aiheen valitseminen ja kysymyksenasettelun rajaaminen ovat isoja päätöksiä, joista seuraa sekä tutkimusmetodologiaan liittyviä ratkaisuja että filosofisempia kysymyksiä: Kenen äänet työssäni kuuluvat? Millainen palanen, vaikka pienikin, historiatieteellistä kerrontaa tutkielmastani on tulossa? Millaisia näkökulmia se voi avata aihepiirinsä laajempaan ymmärtämiseen?

Kun näihin kysymyksiin löytyy vastauksia, kirkastuvat myös tutkielman syvät johtoajatukset. Ne motivoivat ja ohjaavat eteenpäin, kun työ on vasta aluillaan ja sen tulokset vielä hämärän peitossa.

Ihmisyys

Aloitan ihmisestä ja ihmisyydestä. Teen sen tässä yhteydessä siksi, että olen jo opiskeluaikani mieltynyt lähestymistapaan, jossa yksilöihin kohdistetaan erityistä huomiota. Tällainen tutkimusote voidaan näkökulmasta riippuen määritellä muun muassa henkilöhistoriaksi tai mikrohistoriaksi, ja sen laajemman mittakaavan selityslogiikka perustuu usein aikalaismentaliteettien eli tutkimuksen kohteena olevien henkilöiden jakaman kokemusmaailman ja ajattelutavan – tai arkisemmin “ajan hengen” – ymmärtämiseen. En siis ole kiinnostunut yksilöistä ainoastaan heidän itsensä takia vaan oppaina vieraaseen aikaan, eräänlaisina menneisyyden kokemusasantuntijoina.

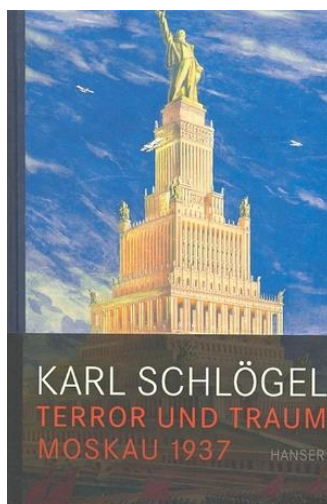
Jo kandidaiheen sivuainetutkielmaani valikoitui päähenkilöksi Olavi Paavolainen (1903–1964), kirjailija ja kulttuurikriitikko, jonka jälkiä seurasin sittemmin pro gradussani ja [väitöskirjassani](#). Alkuinnostukseni liittyi Paavolaisen teoksiin, henkilöön ja jälkimaineeseen, mutta hän on säilyttänyt kiinnostaa-

vuutensa erityisesti (kulttuuri)älymystön edustajana. Hän ei siis ollut poliittisen vallan käyttäjä vaan sen tarkkailija, joka 1920-luvun lopulta toiseen maailmansotaan saakka yritti selittää yleisölleen ja samalla itselleen, “mitä maailmassa oikein tapahtuu”. Hänen kaltaisiinsa keskittymällä päästään politiikan ja kulttuurin leikkauspisteisiin ja samalla myös niihin teemoihin, joihin liittyvät poliittisen historian ja kulttuurihistorian oppialojen yhtymäkohdat.

Kaikki historiantutkimus etsii ja tulkitsee inhimillisen toiminnan jälkiä, mutta tähän on kehittynyt koko joukko erilaisia traditioita ja lähestymistapoja. Mentaliteettihistoriallinen ote on nähdäkseni liittynyt kulttuurihistorian oppialaidentiteettiin läheisemmin kuin poliittisen historian, joten kulttuurihistoria on myös tarkastellut historiantutkimuksen moniäänisyyteen liittyviä kysymyksiä hieman tarmokkaammin. Viime aikoina erot ovat kuitenkin kaventuneet. Pohdinnat siitä, kuinka “menneisyyden ihmiset ovat kuin minä ja sinä” (professori Kari Immonen, kulttuurihistoria) tai kuinka “tutkimuskohteelle on tehtävä oikeutta” (professori Jorma Kalela, poliittinen historia) palautuvat samaan ytimeen.

Vallattomat mutta vallan syrjässä olevat, valtaa tarkkailevat tai vallankäytön kohteena olevat ihmiset ovat kaikki otollisia kohteita poliittisen historian tutkimukselle siinä missä vallan käyttäjätkin. Jotta voisimme ymmärtää vallan olemusta syvällisesti, on ymmärrettävä sekä vallankäytön keinoja että niiden perustaa luovia aatteita, yhdessä ja erikseen. Kun muistamme tarkastella myös aatteellisia mutta vallattomia ihmisiä, meidän on helpompi erottaa valta ja aatteet toisistaan ja samalla ymmärtää heitäkin, joilla on näitä molempia.

Olavi Paavolaisen kaltaiset kulttuurikriitikot ovat hyviä oppaiksi siksikin, että he tietävät paikat ja tuntevat tavat, mutta jättävät lukijalle ja tutkijalle runsaasti vastuuta. Saksan 1900-luvun historiaan erikoistunut brittiläinen professori [Mary Fulbrook on kutsunut tutkijaa “luovaksi välittäjäksi”](#) (engl. *creative intermediary*) ja huomauttanut, että ellei tutkijan rooliin liittyisi luovuutta, eivät historiantutkimuksen kysymyksenasettelut lopulta olisi kovin kiinnostavia.

Eräs paikka, johon Paavolainen on minut opastanut, on 1930-luvun lopun Moskova, tuolloin yhtä aikaa maailmanlaajuista ihailua herättänyt raivokkaasti nykyaikaistuva suurkaupunki ja stalinistisen sorron ja diktatuurin keskus. Olen opetuksessani usein näyttänyt kuvan [Juri Pimenovin öljyvärimaalauksesta Uusi Moskova \(1937\)](#), jonka löysin saksalaisen [Karl Schlögelin Moskau 1937 -teoksesta \(2008\)](#) ja jonka valitsin myös väitöskirjani kanteen. Schlögelin kirja on hämmästyttävän moniääninen kuunnelma, jossa miljoonakaupunki toimii kokonaishistoriallisen esityksen polttopisteenä muttei päätepisteenä. Pimenovin maalaus avaa tähän näkymän, jossa modernia esiin nostavat ja romantisoivat symbolit – autoi-

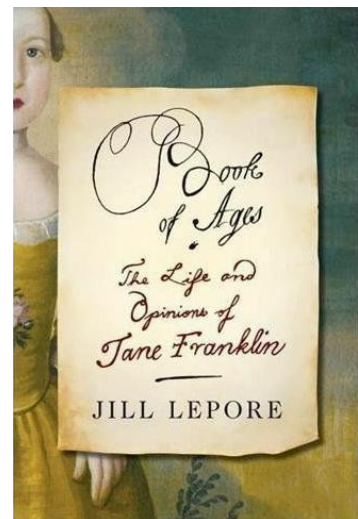
leva nainen, tulipunainen kukka tuulilasin pielessä, metron sisäänkäynnille ohjaava kyltti – lomittuvat vallan monumentteihin. Taustalla hämöttää suunnittelukomitea Gosplanin talo, nyttemmin Venäjän duuman rakennus, ja sen oikealla puolella ammattiliittojen talo, jossa niin kutsuttuihin Stalinin vainoihin liittyviä näytösoikeudenkäyntejä pidettiin. Kehyksen ulkopuolella, siellä mistä kuljettaja on tulossa, kohoaa turvallisuuspoliisin päämaja Lubjanka, teloituskammioineen ja polttouuneineen.

Tarvitaan tietenkin perusteellista tutkimusta, joka keskittyy vallan ytimeen ja ylätasoon. Mutta jotta ihmisen osaa ja toimijuutta voitaisiin ymmärtää monipuolisesti, kannattaa etsiä otollisia oppaita. Heidän kauttaan avautuvat laajemmat näkymät niihin lukuisiin rinnakkaisiin ja sangen erilaisiin kokemusmaailmoihin, joita Moskovan kaltainen paikka kantaa. Paavolainen oli vuoden 1939 Neuvostoliiton-matkallaan etuoikeutettu vieras, jolle luovuminen propagandan, valvonnan ja omien odotusten keskellä oli vuoroin pakahduttavaa, vuoroin uuvuttavaa. Vaikka Paavolaisen suunnittelema [matkakirja jäi toteutumatta, vierailusta jäi jälkiä](#), jotka johdattavat rakenteiden ja makrotason kertomusten äärelle ja avartavat niiden merkityksiä.

Toimijuus

Amerikkalainen professori [Jill Lepore](#) on [mikrohistoriaan liittyen kirjoittanut](#), että vaikka yksittäiset näkökulmat eivät muodosta täydellistä kokonaiskuva, niiden moniääninen kirjo auttaa meitä “*to imagine those who we haven’t actually heard*”. Tätä varten poliittisen historian tutkijan on kyettävä kuuntelemaan myös historian hiljaisempia kuiskauksia.

Muutamia vuosia sitten luin Leporen kirjan [Book of Ages](#) (2013), jonka päähenkilö on Jane Franklin (1712–1794), avioiduttuaan Mecom. Janen veli oli valtiomiehenä tunnettu Benjamin Franklin. Sisar ja veli, Jenny ja Benny, olivat erittäin läheiset mutta heidän elämänsä hyvin erilaiset. Jane synnytti 15 vuoden aikana 12 lasta, joista joutui hautaamaan yhtä lukuun ottamatta jokaisen. Benjamin oli allekirjoittamassa Yhdysvaltain itsenäisyysjulistusta ja perustuslakia sekä Pariisin rauhansopimusta. Ehkä pysäyttävintä kirjassa on tieto siitä, että vaikka sisarukset olivat säännöllisessä kirjeenvaihdossa vuosikymmenten ajan ja Benjamin kirjoitti sisarelleen enemmän kuin kenellekään muulle, hän ei mainitse tätä lainkaan muistelmateoksessaan.

Leporen tehtävä luovana välittäjänä vaati runsaasti epäsuoraa päätteilyä, sillä Janen kirjeistä Benjaminille on säilynyt vain murto-osa ja muutkin hänen elämästään kertovat lähteet ovat pirstaleisia. Silti tuloksena on sisäisesti ehyt kertomus, jossa Janen henkilökuva ja toimijuus hahmottuvat selväpiirteisesti. Samalla Lepore kirjoittaa kiehtovasti ja avoimesti myös siitä, mikä jää epävarmaksi. Kirja innosti minutkin harjoittelemaan taitoja, joita tarvitaan kun tutkitaan hiljaisten historiaa. Harjoitusteni päähenkilöksi valikoitui Ingvar

Larsson -niminen mies (1907–1959). Kiinnostuin hänestä ensi alkuun siksi, että hän oli eräs Neuvostoliittoon matkustaneista ruotsalaisista toimittajista talvisodan aikana. Tarkemmat tutkimukset osoittivat hänet kommunistisen puolueen kaaderiksi, joka 1930-luvun alussa koulutettiin Moskovassa salaisiin tiedustelutehtäviin. Ruotsin turvallisuuspoliisi tarkkaili häntä vuosikausia, muttei epäilyksistä huolimatta päässyt selville yksityiskohdista.

Sitten Larsson hylkäsi puolueensa, ja aatteenkin, mutta kaikki tämä oli pääteltävä epäsuorasti. Hän ei itse kirjoittanut valinnoistaan tai ajatuksistaan juuri mitään, ainakaan omalla nimellään. Tutkijalle hän näyttäytyy lähinnä tiedusteluviranomaisten arvioiden kautta: *”En viss redaktor Larsson, en mycket insmickande och till utseendet naiv man”*. Se kyllä hahmottui, että Larsson oli monissa hankkeissaan epäonnistuja, oikukaskin, ja kulki yleensä vastatuuleen. Mutta kun kaikki tämä joudutaan jäljittämään toisen tai kolmannen käden lähteistä – vieläpä sellaisista, joissa hän on kiinnostava vain epäilyksenalaisena – kuinka narratiivit voidaan rakentaa siten, että ihmisyyden ja toimijuus piirtyvät edes jollain tarkkuudella ja päätelmistä tulee merkityksellisiä?

[Ingvar Larssonin elämä ja teot ovat oma tarinansa](#). Tässä yhteydessä tärkeää on se, kuinka hänen kaltaistensa varjossa liikkujien tarinoista voi päästä perille ja kuinka tehdä niille oikeutta. Huolellista arkistotyötä tarvitaan aina, sillä sen synnyttämät oivallukset johtavat uusien lähteiden äärelle. Kuten ranskalainen sosiaalishistorian, sukupuolihistorian ja mentaliteettien tuntija [Arlette Farge on kirjoittanut](#), tulee lähteitä etsiä ja lukea uudelleen ja uudelleen, *”trudging forward doggedly through this bog, without a breath of fresh air unless the wind picks up”*. Mutta kun tuulenvire käy ja kuiskaukset kuuluvat, tarmokkuus palkitaan. Silloin tutkija saa työkalut, joilla tutkimuskohteelle voi antaa äänen. Kun tutkimus tehdään kriittisesti mutta luovasti, päästään jyvälle siitäkin, mistä lähteet eivät suoraan puhu. Päättelyn rajat ja epävarmuudet on kuitenkin kirjoitettava esiin.

Syvät johtoajatuksat

Vallan syrjässä olevien tarkastelu ja ensi näkemältä epäselvän toimijuuden jäljittäminen on hyvää harjoitusta kenelle tahansa poliittisen historian tutkijalle. Myös opiskelijan kannattaa harkita näitä lähestymistapoja sopivan rajatussa mittakaavassa. Kun tutkielman aihetta etsitään ja valintoja tehdään, on yritettävä kirkastaa syvät johtoajatuksat: Mikä on työni konteksti ja mittakaava? Miten voin kertoa sen kautta jotain omaperäistä ja merkityksellistä? Vastaus voi löytyä sitä kautta, että selvimpien valtasuhteiden ja niiden osapuolten ohella tai sijaan huomio kiinnitetään esimerkiksi kirjailijoihin, muihin taiteilijoihin, toimittajiin, tiedeyhteisöön, koulumaailmaan ja niin edelleen. [Nuorten yhteiskunnallisen aktivismin tutkiminen](#) avaa erityisiä näkökulmia, koska tällöin tarkastellaan ihmisiä, jotka ovat vasta kasvamassa mahdolliseen myöhempään vaikuttajarooliinsa.

Silloinkin, kun aiheena ovat laajemmat rakenteelliset kysymykset, ihmisryhmät tai organisaatiot, kannattaa vähintään lukea kirjallisuutta, jossa ihmisyyttä, toimijuutta ja yksilöiden valintojen vaikuttamia pohditaan ja problematisoidaan. Sama pätee tietenkin myös toiseen suuntaan. On ymmärrettävää,

miten kollektiivinen toiminta ja suuret linjat vaikuttavat yksilöiden arvoihin, tavoitteisiin ja tekoihin. Kannattaa ylipäättään lukea laajasti ja avartavasti, myös omien tutkimusintressien ulkopuolelta: kaukokirjallisuutta, esseitä ja journalismia.

Amerikkalainen professori [Timothy Snyder](#) on Hitlerin ja Stalinin sorron kohteena ollutta itäistä Eurooppaa käsittelevässä *Bloodlands*-teoksessaan (2010, suom. *Tappotanner*, 2014) muistuttanut, että silloinkin kun kirjoitetaan kokonaishistoriaa ja uhreja on miljoonia, heitä on miljoonia kertaa yksi. Tämä on ajankohtaista siksikin, että samaan teemaan liittyvä [Suomalaisten vaiheet Venäjällä vuoden 1917 suuren vallankumouksen jälkeen](#) -suurhanke on parhaillaan käynnistymässä. Siinäkin on osattava tavoittaa hiljaisten historia, sellaisten jotka olivat sekä uhreja että toimijoita. Mieleeni on jäänyt professori [Kimmo Rentolan kuvaus](#) siitä, kun arkiston hiljaisuudessa “jotain haurasta paperia lukiessa kädet alkavat täristä ja sydämessä tuntuu”. Tällöin tutkija voi ytimiään myöten käsittää, kuinka yksittäinenkin unohduksiin jäänyt kohtalo heijastaa useita kaltaisiaan.

Poliittisessa historiassa rakenteiden ymmärrys edellyttää ihmisyyden ja toimijuuden ymmärrystä, miksi-kysymysten etsintää ja niihin vastaamista. Samalla kun koetamme päästä perille yleisen ja yksityisen sekä menneen ja nykyisen välisestä suhteesta, voimme lopulta kertoa vain pienen osan siitä, minne olemme oppaidemme jälkiä seuranneet. Tästä seuraa erityinen valta ja vastuu.

Siksi tarvitaan uteliaisuutta, kylmäpäisyyttä ja empatiaa, historian taitoa.

Kirjoittaja on [poliittisen historian dosentti ja yliopisto-opettaja](#). Teksti perustuu Helsingin yliopiston valtiotieteelliselle tiedekunnalle 27.8.2020 annettuun dosenttuurihaun opetusnäytteeseen.